

Frugt af fliget brøndsel og til højre gammel sakstype (Nordhagen 1951).

*Frugt af Bidens tripartitus og B. cernuus.
Menneskets krops- og hovedlus.*

Man var åbenbart allerede dengang i vildrede om navnets betydning.

I en længre afhandling henfører Johan Lange (1951) præfikset til brand i betydningen stige, ålelyster, som den flade frugt af *B. tripartita* med to lange, lidt skråtstillede børster kan minde om, og sammenholder dette med verbet brande = stange (ål) og det slesvigske *Bidens*-synonym *stekers* = gaffelformet redskab til åle- og geddefangst. På et tidspunkt, hvor forleddets oprindelige betydning var glemt, blev det folke-etymologisk knyttet til brønd og til ældre nydansk bryndsel = ildebrand, fordi man farvede brandgult med planten. Lange mener, at man også kan have sammenlignet frugten med den såkaldte brandsaks af jern brugt til at fange forbrydere med eller føre fanger i, og peger på tre andre navne, der skyldes sammenligninger mellem frugtens form og redskaber: *fork*, *jerntyv*, *støvleknægt* – hvortil kan føjes en række synonymer i andre sprog: ty; *gabelkraut*, *gaffeln*, *messer und gabel*, *hachele* (af hechel = hegle), holl. *vorken*, *boelmansvorke*, fries. *foarkestekker*, *hofoke*, *trifork*, *duvelsforken*, eng. *devil's pitchfork(s)*, fr. *cornuet* (2-grenet hakke), *fourchette* (gaffel) (Marzell 1943, Franke & Ploeg 1955, Waringa

1952, Bergen 1894, Rousseau 1945). Det danske *skrædder* (1793–1821) forklares med, at frugten ligner en gammeldags saks; tysk har *scheren* og italiensk *forbicina* 'lille saks'. Lange inddrager her de svenske *Bidens*-navne *brandskär* 1638ff. og *brunskär* 1659ff., *skär(a)* = segl, krumkniv eller (snarere) verbet for at skære, snitte, klippe, d.v.s. bladene er dybt indskårne og har savtakkede afsnit.

Johs. Brøndum-Nielsen viser i sin kritik (1952) bl.a., at brandsaks-motivet i Langes hypotese beror på en fejllæsning af Moths notater o. 1700. Brøndum-Nielsen konkluderer, at præfikset *brend-*, *brand-*, *brønd-* må høre til verbet *brænde*, og at den oprindelige betydning af *brøndsel* var "plante med (ligesom) brændende egenskaber, med saft der tjener til at farve (brand)gult eller brunt, eventuelt tillige: bærer brandgule, brunlige blomster".

I sin replik må Lange (1964) på væsentlige punkter give ham ret, men sætter til gengæld spørgsmålstejn ved den alternative tolkning. Der er ikke ført evident bevis for associationskæden gulfarvning – (ilde)brand – brand-, *brend-*, *brøndsel*, og planten har hverken brændehår eller ætsende saft.

For egen regning vil jeg tilføje, at brand-, brun- også kan referere til frugternes farve og at stænglerne ofte er rødt anløbne (adj. *skär* = lyse-, rosenrød), et finsk parallelnavn

er *rusokki*, af *ruso* = rødme (Suhonen 1936), medens *radskära* 1866–73 (præfik = ret, lige) semantisk kunne sidestilles med motivgruppen sydsv. *stupenars(e)* (Vide 1966), ty. *staubers* 1600ff., *staup-*, *stuparsch*, *-barsch* 1714ff. etc., holl. *stoeppeerzen*, måske også da. (Lolland) *stubnasse(r)*. Marzell (1943) tyder disse navne som 'afstudset anus' sigtende til, at frugten foroven er ligesom skåret ret over, jnf. *stupp-schwanz*, *-stert* 'afkortet hale'. Svensk *stupenars* er da sammensat af *stubba* 'afkorte' og *ars* 'røv'. Navnet *kaulbars* (1887) til *Xanthium spinosum*, der også har vedhæftende frugter, forbinder Marzell (1979) derimod med *kaulbarsch*, en fisk med meget pigget rygfinne, hvorfor den kaldes *pfaffenlaus* ligesom planten (1517ff.).

Vi tør regne med, at langt de fleste planteflavne er beskrivende. Et skarpt og fordomsfrit blik så det mest karakteristiske ved planten og nedfældede iagttagelsen i den korteste botaniske diagnose: navnet. Brøndsel er habituel lidet iøjnefaldende; hvad der her rettede opmærksomheden mod den var de stikkende, vedhæftende frugter, som alle der færdedes i naturen ikke undgik at stifte bekendtskab med.

Lange og Brøndum-Nielsen nævner ikke og har måske overset, at Rolf Nordhagen (1951, s. 175f.) gav et forslag til tolkning af brøndsel, der meget vel kan være den mest sandsynlige. Han mener ligesom Brøndum-Nielsen, at præfikset i *brensl*, *brønsl*, *brun-*, *brandskär(a)* hører til verbet *brände* (norsk *brenna*; *brann*, *brunnit*), men her bruges i den overførte betydning 'svie, stikke, smerte': når frugtens hvasse pigge trængte gennem datidens tykke uldne strømper og bukser, kradse de mod huden og forårsagede en stikkende eller sviende, netop "brændende" smerte, jnf. de nordtyske synonyme *hosenbeisser*, dial. *bucksenbiter*, og *smartkars* 'smertekærne'. Brøndum-Nielsen anførte (1952, s. 76ff.) i forbindelse med verbet *brände* den østsvenske kontamination *bränsla*

Skelört (Chelidonium majus), ur Otto Thomé, Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz, 1885.

(*bränn* + *nessla*), norsk *brensl* (*Bidens*) hørende til appellativet *brensla* 'brænden, forbrænding, halsbrand' og dansk *brøndsel* som sideform til (evt. identisk med) appellativet *bryndsel* 'brænde, brand' (subst. *brændsel* = brændbart ved) er også brugt i betydningen halsbrand: *Ordbog over det danske Sprog* (1921, sp. 54). Det svenske suffiks *-skär(a)* tolker Nordhagen som saks efter frugtens lighed, og *brandskär* må således oversættes 'sviesaks'. *Dobbeltmotivet er meget subtilt, slutter Nordhagen, men overbevisende for den, som kender frugterne og deres virkning.*

Adskilligt mere passer ind i billedet og støtter Nordhagens teori. Suffikset *-sel* kendes helt fra urnordisk, så *brøndsel* kan være meget ældre end de første litterære belæg. Af tilsvarende

gamle nordiske plantenavne har vi jo først og fremmest brændenælde (dansk 1450ff.), endvidere brændeurt (brænyrt, brænne yrt) til *Che-lidonium majus* o. 1300ff., *Euphorbia* o. 1300ff., *Clematis* o. 1450ff. og *Ranunculus* o. 1530ff., oldhøjty. brantkrut, brennichrut efter saften, der ætser og ”brænder” huden eller tungen. Brændeskærm (*Cnidium*) har skarptsmagende frø.

Af vor floras vedhæftende frugter turde brøndsels være de mest generende for den ufrivillige frøspreder, og det var nærliggende at associere hudirritationen med den brændende smerte efter lusebid fordi brøndsel-frugternes form, farve og børster øverst faktisk har temmelig stor lighed med menneskets brunlige, behårede hoved- og kropslus, hvis forlemmer sidder helt foroven på kroppen og har krumme kløer, der griber fat i hår og tøj (fig. 3). Andre af planterigets ”lus” har ingen eller kun fjern lighed med insektet. Suffikset -lus er da også helt dominerende i de folkelige *Bidens*-navne: dansk, norsk og svensk præste-, biskop-, munke-, knægt-, sækkelus, taterløpper, ty. bettler-, zigeuner-, juden-, schneider-, priester- (også læuseprieater), buben-, mädchen-, pracker-, hauer-(vinbonde), hader-(tøj), filz-, wasser-, heu-, hafer-, krautgartenläuse, wanzengesicht (tæge), flöhkraut, gänseflöhe, katzen-, fotzenigel 1515ff. (vulva + pindsvin), eng. beggar lice, beggar tick (blodmide) og harvest lice.

LIT T E R A T U R

- Bergen, Fanny D., 1894, ”Popular American Plant-Names III”, *Journal of American Folk-Lore* 7, s. 89–104.
- Brøndum-Nielsen, Johs., 1952, ”Plantenavnet Brøndsel”, *Festskrift til L. L. Hammerich på tresårsdagen den 31. juli 1952*, København, s. 73–78.
- Franke, D. & Ploeg, D. T. von d., 1955, *Plantenamen yn Frysland*, Ljouwert.
- Høeg, O. A., 1974, *Planter og tradisjon. Floraen i levende tale og tradisjon i Norge 1925–1973*, Oslo, Bergen & Tromsø.
- Lange, J., 1951, ”Brøndsel – Brunsikära”, *Sprog og Kultur* 18, s. 98–108.
- Lange, Johan, 1959, *Ordbog over Danmarks Plante-navne* 1, København. *Acta philologica Scandinavica* 25, 1964, s. 79–82.
- Linné, Carl von, 1910, *Linne’s botaniske ”Prælectiones privatissimæ” paa Hammarby 1770*, (Bergens Museums Aarbok, nr. 1).
- Marzell, H., 1943, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen* 1, Leipzig & Stuttgart.
- Marzell, H., 1979, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen* 4, Stuttgart (Lieferung 37).
- Nordhagen, R., 1951, ”Lushatt og tyrihjel. De botaniske motiver i nordiske navn på *Aconitum septentrionale*”, *Norveg* 1, s. 78–254.
- Ordbog over det danske Sprog* 3, 1921, København.
- Rousseau, Jacq. & Raymond, M., 1954, *Études ethnobotaniques Québécoises*, Montreal.
- Suhonen, P., 1936, *Suomalaiset kasvinnimet*, Helsingfors.
- Treichel, A., 1887, ”Volksthümliches aus der Pflanzenwelt, besonders für Westpreussen VII”, *Alt-preussische Monatsschrift* 24, s. 513–607.
- Waringa, N. J., 1952, *Fryske plantlore*, Ljouwert.
- Vide, Sten-Bertil, 1966, *Sydsvenska växtnamn*, Lund.